

Fritt broderi i silke och ylle

<http://textilgalleriet.nordiskamuseet.se/>

Med _fritt broderi_ menas att stygnen och mönstren inte är beroende av bottenytets trådar utan _löper fritt över ytan_, oftast på ett uppritat mönster. Det kräver mer av utövaren både vad gäller konstnärlig gestaltning och rent tekniskt handlag än vad trådbundet broderi gör.

Ursprungligen var det också bara tränade yrkesbrodörer som med hjälp av speciella skickliga mönsterritare sysslade med fritt broderi. Under medeltiden utfördes det med mängder av silke, guldtråd, pärlor och annat dyrbart material. Samma konstnärsverkstäder kunde göra såväl väggmålningar som _pärlstickerier_ som broderiet kallades. Mest känd i Sverige är Albertus Pictor och hans ateljé.

Under 1500-talet spred sig broderandet även till amatörer, ofta adliga damer. I Sverige finns inte mycket bevarat från den tiden av "enklare" broderier men desto mer i England som var ett föregångsland när det gäller broderi.

Barocken

Under 1600-talet och hela 1700-talet var fritt broderi med silke på siden något som både yrkesbrodörer och amatörer ägnade sig åt. Under senare delen av 1600-talet, den stilperiod som kallas barock, låg preferenserna på färgerna, den mjuka glansen och den rika nyanseringen med måleriska effekter. Silket, som lätt gick att färga i otaliga nyanser, passade perfekt för barockens stilideal och _schattersömmen_ medgav nyanseringar. Man använde även den typ av bottensömmar som tidigare utvecklats inom vitbroderiet.

Stilpåverkan från Orienten

Handelsförbindelser med Orienten förde i slutet av 1500-talet tyger, lackarbeten och porslin till Europa. Den rika naturalismen som fanns i asiatiska broderier och mönster mötte här västerlandets stramt stiliserade och ornamenterade blommönster. Till en början kombinerades dessa båda stilar men vid mitten av 1700-talet hade de naturliga blommönstren tagit över bland motiven. De blev entusiastiskt mottagna inte minst av borgerskapet som hade ärvt adelns inrednings- och dräktmoden. Blomsterbroderier utfördes nu i hemmen av kvinnor i alla åldrar, inte minst tonåringar som skulle lära sig såväl teckna som brodera efter fria mönster. Från den här tiden liksom från hela 1800-talet finns det mycket bevarat, som visar att broderihantverket var väl uppövat och hörde till en finare flickas uppfostran.

Fritt allmogebroderi

Vid mitten av 1700-talet började även allmogkvinnor brodera i fria sömsätt. Ofta var det prästfamiljen i socknen som kunde förmedla kunskaper och mönster. Vad prästen och hans familj hade och gjorde var intressant för sockenborna och prästgårdarna har ofta fungerat som kulturcentrum. Inspiration till nya mönster och tekniker kunde också komma via silke-broderier på köpta handskar, vantar, halskläden och livband som ofta var tillverkade i städerna och som gavs som brudgåvor. I bondemiljö broderades mönstren med hemspunnet ullgarn på ylletyg. Yllebroderier av utsökt slag förekom dessutom också i borgerlig miljö, framförallt i stolklädselar. Hos allmogen var yllebroderierna också mest till sittmöbler, men i form av lösa dynor.

Lokala mönsterformer

Den stil som blev mest typisk i en bygd, säger ofta vid vilken tid det fria broderiet slog igenom. Ofta har man hållit fast vid det man en gång började med. I Blekinge finns mycket av 1700-talets blomsterbroderier med korgar, rosetter och fåglar i rokokostil. Rokokons former och ornament fanns också rikligare i gränstrakterna mot Norge än i landet för övrigt. I de gamla danska landskapen Skåne och Halland levde renässansen kvar från den högkonjunktur som landskapen upplevde, innan de blev en svensk utkant vid 1600-talets mitt. Men i den rika skånska textilskatten finns också senare tiders stilar översatta till de mest fantasifulle folkkonststilar.

Folkkonstens paradexempel

Barockens blomsteruppsatser i urnor och vaser blev ett slitstarkt motiv i allmogebroderiet, liksom vissa blommor som nejlika, ros och tulpan. Mycket av det finaste i denna folkkonst broderades av specialister, kvinnor i bygden som var särskilt händiga i broderi och hade det konstnärliga handlag som krävdes för mönsterkompositionen. De sydde på beställning av bönder i trakten.

Dessa fria allmogebroderier på dynor och täcken med dateringar 1750-1850 räknas till den textila folkkonstens yppersta exempel. De är idag dyrbara antikviteter och samlarobjekt, på samma vis som flamskvävnader med vilka de har mycket gemensamt i mönster och motiv. Mönsterbildningen gick t.ex. till på samma sätt. Vissa motiv lösgjordes ur sitt sammanhang och grupperades ihop i ständigt nya sammansättningar. I vissa fall, som med välkända bibliska motiv, har dock helheten fått bestå. Bibliska scener som "Syndafallet" och "Utdrivandet ur Paradiset", framställt på 1800-talet i ullgarn i starka färger, går direkt tillbaka på samma motiv i skira vitbroderier från mitten av 1600-talet. Att hela motivet kunde behållas underlättades av att 1600-talets örngottshuvor har samma avlånga format och proportioner som 1800-talets åkdynor.

Flower power i Floda.

De sista utlöparna av ett folkligt ylleboderi kom i Dalarna efter 1800-talets mitt, då man kunde köpa syntetiskt färgade ullgarner. Det var en gräll färgskala i dessa anilinfärger som inspirerade till en formlig explosion av blomsterbroderier på klädesplagg i folklig 1800-talsstil. Framförallt i Floda socken i västra Dalarna men även i Värmland broderades likartade mönster på nålbundna vantar för både män och kvinnor. När foldräkten förhållandevis sent, 1900-1910, lades av i dessa trakter dog också det broderiet ut.

Litteratur:

Anna-Maja Nylén: Hemslöjd, Lund 1969, senare upplaga 1995.

Gertrud Grenander Nyberg: Lanthemmens prydnadssöm, Nordiska museets förlag, Uddevalla 1983

Skånska ylleboderier i fria sömsätt, Malmö museums årsbok, 1971.